

СУИЦИДАЛ ХУЛҚ МУАММОСИНИ ЎРГАНИЛИШИНING ТАРИХИЙ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Қаршибоева Гулноза Абдуқодировна - катта ўқитувчи

Аннотация: Мазкур мақолада суицидал ҳолатнинг тарихий шарт-шароитлари ҳақида сўз боради. Ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари тарихий даврлар мобайнида ҳар қандай жамиятнинг доимий йўлдоши ҳисобланган. Шундай фикрлар борки, баъзи одамлар шунчаки ўзини ўзи ҳаётдан маҳрум қилишлари лозим.

Калит сўзлар: суицидал хулқ, антик дунё, ритуал, ижтимоий воқелик, табу, ор-нумус контексти.

Ўз жонига қасд қилиш муаммоси кишилик жамиятининг илк давридан тортиб, то ҳозиргача давом этиб келаётган ижтимоий воқеликдир. Бунда нафақат шахснинг ҳаётдан кўнгилли равишда кетиш ҳолатига нисбатан муносабатларнинг ўзгаришини кузатиш мумкин. Ўз жонига қасд қилиш ҳолатларига нисбатан кишилик жамияти тараққиётининг турли даврларида ва турлича маданиятларда муносабат ўзгача бўлганлиги кузатилади.

Қадимда деярли барча халқларда урф-одат тусига кирган ўз жонига қасд қилиш маросими (ритуали) мавжуд бўлган. Қадимги одат ва расм-русумлар орасида ўз жонига ихтиёрий қасд қилиш қариялар, ҳарбий юришларида ҳамда овларда фойдаси тегмаган қабиланинг аъзолари томонидан содир этилиши ўзига хос қонун тарихисига кирган бўлса, ёш эркак ёки аёл жинсига мансуб қабила аъзолари томонидан ўз жонига қасд қилинишига “табу”(таъқиқ) қўйилган эди.

Қадимги Хитойда ўзини кўнгилли равишда худолар учун қурбонликка бағишлаш, уй ёки ибодатхона қурилишида ўз жонига қасд қилиш содир этилган. Бунда марҳум руҳининг иморатни ёвуз кучлардан кўриклашига ишонишган. Қадимги Ҳиндистонда эса ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари чўктириш ёки ўзини ёқиш, шунингдек оммавий равишда йирик ғилдираклар остига ташлаб ўзини қурбон қилиш кўринишида кенг тарқалган эди. Буддизм тарафдорлари алоҳида вазиятларда монахларнинг маросимларида ўз жонига қасд қилишларига ҳам йўл қўйиб беришган.

Шу ўринда бева аёлларнинг ўз жонига қасд қилишлари ҳақида алоҳида тўхталиб ўтиш лозим. Жумладан, Рим ва славян маданиятларида бевалар томонидан содир этилувчи суицид уларнинг ўз турмуш ўртоқ-ларига содиқлигининг исботи ҳисобланган. Бева аёлларнинг ўзини ўзи ёқиши ҳинд-орий халқларида кенг тарқалган одат бўлиб, Ҳиндистонда оммавий хусусият касб этиб, яқин даврларгача сақланиб келган.

Қариялар томонидан ҳосилсизлик ва қурғоқчилик йилларида ўз жонига қасд қилиниши, катта авлод вакиллариининг улуғ ёшга кирганидан сўнг “ўлим водийси”га йўл олишига доир тарихий далиллар мавжуд. Узок умр кўрувчи йоғлар маълум бир ёшга етгач, ўз ихтиёрлари билан ҳаётдан

кетишлари мумкин бўлган. Япон маданиятида (самурайларда) ўз жонига қасд қилиш муқаддаслик гардиши билан йўғрилган ва ҳар доим маросимий хусусиятга эга бўлган.

Айрим маълумотларга қараганда ор-номус контекстида эркаларнинг ўз жонига қасд қилишлари кўринишидаги хулқ-атвор баён этилган. Бу барча маданиятларда мавжуд бўлган ва бугунги кунда ҳам содир этилиб келинмоқда.

Ўз жонига қасд қилиш Осиё, Африка ва Жанубий Америка қадимий қабиалари тасаввурига кўра “ёмон ўлим” ҳисобланиб, суицидент ўлимидан сўнг зарар келтиришга қодир бўлган кичик ёвуз руҳларга айланади. Шомон маданиятида қадимдан ва ҳозирги кунга қадар суицидент ўз қариндошларининг азобловчисига айланади, деб ҳисобланади.

Замонавий тадқиқотчиларнинг маълумот беришича, тарк этилганлик ва ёлғизлик ҳисси билан боғлиқ бўлган кўнгилли тарзда ўз ҳаётини тугатиш ҳақидаги биринчи ёзма манбалардаги эслатма Қадимги Миср маданиятига тегишли. Мазкур тадқиқот муаллифларининг эътироф этишича, Қадимги Миср цивилизациясининг маълум даврларида ўз жонига қасд қилиш ҳолатларига нисбатан муносабат анчагина толерантлик хусусиятига эга бўлган. Қадимги Ҳинд қонунлари маросимли ўлим ва бевалар суицидига йўл қўйган ҳолда маиший хусусиятга эга бўлган аутоагрессияни қоралашган. Буддизмнинг фалсафий концепцияси ўз жонига қасд қилишни кескин қораламайди. Кўнгилли ҳаётдан кетиш-сансара (қайта туғилишнинг чексизлиги) ғилдирагини тўхтатмайди, аммо ҳайвон ёки иблис кўринишида қайти туғилишга олиб келади, деб таъкидланади.

Антик дунёда ўз жонига қасд қилишга муносабат чидаш ва баъзи ҳолларда рағбатлантиришдан то қонун билан ман этишгача алмашилиб турган. Қадимги Юнонда жиноятчига оммавий қатлни ёки ўз жонига қасд қилишни танлаш имконияти берилган. Шунинг учун ўз жонига қасд қилиш ҳаёт билан ўлим ўртасидаги танлашнинг эркинлиги ижодий акти ҳисобланган. Қадимги юнон файласуфи Диоген Синопский, афсонага кўра, нафасини тўхтатиш билан ўз жонига қасд қилиб, ҳаётини тугатган.

Юнон фалсафасида ўз жонига қасд қилиш муаммоси илк маротаба назарий асосланган ва дастлабки илмий талқинини топган.

Пифагор ҳаётни тангри томонидан берилган моҳият сифатида тасаввур этиб, инсон унга бўйсунуши лозим деб ҳисоблаган. Унинг бундай хулосага келишига сонлар назарияси сабаб бўлиб, унга кўра, айнан бир вақтда фаолият юритадиган маълум миқдордаги руҳ мавжуддир. Ўз жонига қасд қилиш эса маънавий математиканинг мувозанатини бузади. Чунки бунда дунёда тасодифий бўшлиқ шаклланади.

Афлотуннинг қарашларида эса юқоридаги икки тасаввур ҳам бирлаштирилган ҳолда, ўз жонига қасд қилиш дезертирликка (қочиш, бўйин товлаш) тенглаштирилган.

Арасту суицидни давлат мақсадларига қарши қаратилган ҳаракат сифатида баҳолаб, бундай ҳаракат жазоланиши керак, деб ҳисоблаган. Рим

тарихи ўзида буюк инсонлар Катон, Антоний, Суқрот, Сенека кабиларнинг ўз жонига қасд қилиши ҳолатлари гувоҳлигини сақлаб келган.

Рим империясининг охириги даврларига келиб зодагонлар суицидига ҳурмат билан қараб келиниши билан бир вақтда, қуллар томонидан содир этиладиган ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари эпидемияга айлана бошлаган.

Ўз жонига қасд қилишни биринчи бўлиб IV асрда авлиё Августин қоралаб чиқди. У суицидни диний таълимотни бузувчи қотилликнинг шакли деб ҳисоблайди. Авлиё Августин жамиятнинг суицид ҳолатига нисбатан жиноят сифатида қарашини оқлаган ҳолда тўрт далил, яъни асосни келтириб ўтади:

- айбдор инсон ўлим ҳуқуқига эга эмас (айби бўлмаган ҳолда айбдордек ўлиши мумкин эмас);

- ўз жонига қасд қилувчи ўз жонини олар экан, у инсонни ўлдиради;

- софдил руҳ барча азоб-уқубатларни енгиб ўтади;

- ўз жонига қасд қилган гуноҳкорларнинг энг ёмони сифатида ўлади.

Фома Аквинский XIII асрда ўз жонига қасд қилишни уч постулат асосида қатъий қоралаб, ўз жонига қасд қилишлик қуйидаги сабаблар туфайли нотўғри ҳаракатдир, деб ҳисоблаган:

- ўз жонига қасд қилишлик табиат қонунининг бузилиши бўлиб, унга кўра, “ҳар бир табиий нарса ўзининг мавжудлигини сақлаши зарур” ва ўзини севиши лозимдир;

- бу ахлоқ қонунининг бузилишидир, чунки бундай ҳаракат асосида ўз жонига қасд қилган инсон жамиятга зиён етказади;

- ўз жонига суиқасд қилишлик тангри қонунининг бузилиши бўлиб, унга кўра, инсон бўйсунитиши лозим ва ҳаётдан маҳрум қилиш ҳуқуқи фақатгина оллоҳга тегишлидир.

Ўрта асрларнинг христиан черковлари ўз жонига қасд қилиш ҳолатларига нисбатан қотилликдан кўра мурасасиз муносабатда бўлган. Бунга асосланиб эса қотил ўзи қилган гуноҳига тавба қилиши мумкин, ўз жонига қасд қилган инсон эса ўзини бундай имкониятдан маҳрум этиши келтириб ўтилган.

Ўрта асрнинг Европасида ўз жонига суиқасд қилганлар жиноятчилар ҳисобланиб, уларнинг жасадлари йўллар кесишган жойларда дафн этилган.

Монтень антик давр файласуфларининг ўз жонига қасд қилиш муаммосига доир қарашларини қайтадан жонлантириб, бундай ҳаракатларни психологик ва ҳуқуқий жиҳатдан оқлашга уринди.

XVIII асрнинг инглиз файласуфи, янги замон вакили Д.Юм суицид апологиясини ўзининг “Ўз жонига қасд қилиш ҳақида” номли асарида баён этган. Унинг фикрича, ўз жонига қасд қилишлик бундай кўринишда христианлик қонунларига қарама-қарши эмас. Чунки мувозанат-умумий тушунча ва алоҳида ҳодисалар дунёдаги мувозанатга ҳеч қандай таъсир кўрсатмайди.

Юқоридаги фикрлардан қуйидагича хулосага келиш мумкин. Ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари тарихий даврлар мобайнида ҳар қандай жамиятнинг доимий йўлдоши ҳисобланган. Шундай фикрлар борки, баъзи

одамлар шунчаки ўзини ўзи ҳаётдан маҳрум қилишлари лозим. Бунда алоҳида индивид кузатув устуворлигини йўқотганда, назорат предметини инсоннинг ижтимоийлиги ташкил этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Амбрумова А. Г., Бородин С. В., Михлин А. С. Предупреждение самоубийств. — М., 1980. -105 с.
- 2.Ефремов В.С. Основы суицидологии. –СПб., 2004.-479 с
- 3.Мартыненко А. В. Суицид в молодежной среде // Знание. Понимание. Умение. — 2005. — № 1. — С. 139-141.
4. Qarshiboyeva, G.Ozligingni angla. Архив Научных Публикаций JSPI, 1-52.
- 5.Каршибаева, Г. А., & Эшмуратов, О. Э. (2018). Факторы суицидального поведения, влияющие на формирование подросткового поведения. Молодой ученый, (49), 235-237.
- 6.Qarshiboyeva, G.Хаётни севиб яшанг!. Архив Научных Публикаций JSPI, 1-48.
- 7.Qarshiboyeva, G. Язык и формирование высших психологических функций. Архив Научных Публикаций JSPI.
- 8.Qarshiboyeva, G. Oilada bolalarni xalq og ‘zaki ijodi na’munalari asosida tarbiyalash. Архив Научных Публикаций JSPI.
- 9.Qarshiboyeva, G. Психологик маслаҳат. Архив Научных Публикаций JSPI.
- 10.Qarshiboyeva, G., & Abdurasulov, R. Oquvchi sportchilarning intilish darajasi. Архив Научных Публикаций JSPI.
- 11.Каршибаева, Г. А.Особенности суицидального поведения в подростковом возрасте. Молодой ученый, (7), 663-665.
- 12.Каршибаева, Г. А. Суицидальное поведение-сложное социально-психологическое явление. Психологические науки: теория и практика (pp. 37-39).
- 13.Каршибаева, Г. А.,Н.Абдукадырова, Н. Х. Психологические особенности педагогических конфликтов. In Психология: традиции и инновации (pp. 65-68).
- 14.Каршибаева, Г. А.Психопрофилактические меры по предотвращению самоубийств у подростков. Молодой ученый, (49), 233-235.
- 15.Каршибаева, Г. А.Теоретическая основа проблемы психологических особенностей подростков с суицидальным поведением. Молодой ученый, (49), 230-233.
- 16.Каршибаева, Г. А., Норбекова, Б. Ш., & Туракулов, Л. Т. Суицид-это не просто способ обратить на себя внимание. European journal of education and applied psychology, (2).
- 17.Каршибаева, Г. А. Самоубийство в ряду других социальных явлений. Молодой ученый, (5), 581-584.
- 18.Каршибаева, Г. А., Абдукадырова, Н. Х., & Абдукаримова, Э. И.Педагогические конфликты-неизбежные спутники школьной жизни. Аспекты и тенденции педагогической науки (pp. 115-117).
- 19.Каршибаева, Г. А.Некоторые факторы преодоления суицидальных действий среди подростков. Психология: традиции и инновации (pp. 68-71).

20. Karshiboeva, G. Характеристики мотивационных потребностей подростков с суицидальным поведением. *EurasianUnionScientists*, 1(10 (79), 48-49.
21. Karshibayeva, G. Diagnostics and Preventive Measures against the Suicidal Behavior of Teenagers. *YOUNG SCIENTIST USA.*, 117.
22. Каршибаева, Г. А., & Шарофиддинов, А. (2018). Роль пословиц в воспитании детей. *Молодой ученый*, (49), 275-277.
23. Каршибоева, Г. А. Современный анализ суицидального поведения (Doctoral dissertation).
24. Каршибаева, Г. А., Б. У. Расулов, Д. Р. Расулова, О. Э. Эшмуратов. Психологическая диагностика личностных и эмоциональных аспектов суицидального поведения подростка : непосредственный // *Образование и воспитание*. — 2018. — № 2 (17).
25. Каршибоева, Г. (2021). Эмоциональные аспекты при суицидальной поведении подростка. *InterConf*.
26. Каршибоева, Г. (2021). Суицидалхулқатворнинг олдин олиш бўйича ўсмирлар билан психопрофилактик чора-тадбирлар
27. Abdurasulov R.A., Karshiboeva G.A, Turakulov L.T. (2021). The importance of motivation to avoid failure in achieving the success of young football players. *PSYCHOLOGY AND EDUCATION*
28. Степанов Е.И. Современная конфликтология: Общие подходы к моделированию, мониторингу и менеджменту социальных конфликтов: Учебное пособие. — М.: Издательство ЛКИ, 2008.
29. Majidov, J. (2020). ПРОФЕССИОНАЛ ФУТБОЛ ЖАМОАЛАРИДА “ТРЕНЕР–СПОРТЧИ” ТИЗИМИДАГИ МУНОСАБАТЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
30. Majidov, J., & Majidova, G. (2020). SHAXS IJTIMOIIY TARAQQIYOTIDA OILA MUHITINING O'RNI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
- Majidov, J. (2020). PSYCHOLOGICAL CRITERIA OF THE LEADER PERSONALITY. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
31. Majidov, J. (2020). Социальный интеллект как совокупность способностей, обеспечивающих адаптацию личности в обществе. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
32. Majidov, J. (2021). СПОРТДАГИ МУЛОҚОТ ИЖТИМОИЙ ПСИХОЛОГИК ҲОДИСА СИФАТИДА. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 1(1). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/723>
33. Majidov, J. (2021). ФУТБОЛ ЖАМОАЛАРИДА ЎЗARO МУНОСАБАТЛАР КЕЧИШНИНГ АЙРИМ ХУСУСИЯТЛАРИ. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 1(1). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/724>